

Tanıtım ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâfîlık Müessesesi

Murat SARICIK*

İsmail KATGI**

Osmanlı Devleti Orta ve yeni çağlar dünyasına damgasını vurmuş en büyük İslam devletidir. Her ne kadar hukuki yapısı ve bazı müessese ve uygulamaları nedeniyle laik yönü vurgulanmaktaysa da, Osmanlı hanedanlığı Anadolu Selçuklularının siyasi bir varisi olarak Türk-İslam kültürünün son ve en önemli temsilcisi olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı devleti siyasi, idari, hukuki, ilmi ve sosyoekonomik yapısı itibarıyla Türk-İslam geleneğini karakterize eden bir durum arz etmektedir. Meşriyetini temelde dinden alan ve yönetim sistemi, müesseseleşme ve reaya ile olan ilişkilerde, uygulamada Sünni İslam hukukuna riayet eden Osmanlı devletinde İslam belirleyici bir rol oynamıştır.¹

Osmanlı padişahları ilk dönemlerde, alperenlere, ahi şeyhlerine ve ulemaya dindarlıklarının bir göstergesi olarak algılanabilecek şekilde teveccüh göstermişler; daha sonraki padişahlar da gerek tarikat mensuplarına gerekse hocalara ve diğer ulemaya hürmet etmişlerdir. Onların din adamlarına ve hukuk bilginlerine bu kadar yakınlık göstermeleri, Hz. Peygamberin aile ve ahfadına da benzer bir hürmet ve

* TTK Yay., Ankara, 2003, XXV+194 s.

** ismailhistorian@my.net.com

¹ Okumuş, Ejder, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus yay., Ankara, 2005, s. 79-80, Lybyer, Albert Howe, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, çev. Seçkin Cılızoğlu, Sarmal Yay., İstanbul, 2000, s. 34-5.

sevgiyle yakşalmaları şeklinde tezahür etmiştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in kızı Fatıma ile Hz. Ali soyundan olan seyyid ve şerifler Osmanlılar döneminde de saygın bir yere sahip olmuşlardır. Bunların idareleri için de ayrı bir müessesenin tesisi gereği duyulmuş ve Nakibüleşraflık kurumu kurularak devletin çöküşüne kadar varlığını devam ettirmiştir.

Tahlil ve tanıtımını yaptığımız bu eser Osmanlı Devleti'nde "Nakibü'l-eşraflık Kurumu"nu incelemektedir. İlahiyatçı Murat Sarıcık'a ait olan bu çalışma Türk Tarih Kurumu tarafından 2003 yılında neşredilmiştir. Yazar çalışmasını giriş ve üç bölüm halinde incelemiş ve kısa bir değerlendirme ile sonlandırmıştır. Çalışmanın sonunda bir dizin çalışması ile konuyla ilgili bazı arşiv vesikaları da yer almaktadır. Müellif giriş bölümünden hemen önce çalışmanın bazı kaynakları hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Osmanlılar öncesindeki İslam devletlerindeki nikabet teşkilatı için kullanılan kaynaklar dışında, müessesenin Osmanlı devletindeki tesis ve tekamülü açısından çağdaş Osmanlı tarihleri, tercüme-i hal kitapları, kanunnameler, siyadet hüccetleri ve arşiv vesikaları başlıca kaynak grubunu oluşturmaktadır. Yazar bu eserler içinde Ahmet Rifat'ın *Devhatü'n- Nükeba*, Müstakimzade Süleyman Sadeddin'in *Devhatü'l-Meşayih*, Ahmed Nazif Efendi'nin *Riyazü'n- Nukaba*, Mehmed Mecdi Efendi'nin *Şahayık Tercümesi*, Teşköprülüzade'nin *eş-Şakayıku'n-Numaniyye*, Nev-izade Atai'nin bu esere zeyli, yine Uşşakızade Seyyid İbrahim Hasib'in zeyli ile Kastamonulu Latifi'nin *Tezkiretü's- Şuara-sı*ndan istifade etmiştir. Yazar, İsveç'in uzun süre İstanbul maslahatgüzarı olan d'Ohsson'un *Tableu General de L'Empire* adlı meşhur eseri ile bu eseri kaynak olarak kullanmış olan Hammer ve Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihlerinden yararlanmış, ayrıca Katip Çelebi'nin *Fezleke* ve *Takvimü't- Tevarih* ve Hazerfen Hüseyin Efendi'nin *Telhisü'l- Beyan*'ına başlıca kaynaklar olarak başvurmuştur. Müellif bunun dışında modern tarih çalışmalarından da istifade etmiş olup bu kaynaklar çalışmanın sonunda künyeleri ile birlikte verilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde nakibüleşraflık teşkilatının Osmanlı devletinden önceki İslam devletlerindeki mevcut hali incelenmiştir. İlk olarak seyyid ve şerifler² ve ehl-i beyt kavramları ve bunların Kur'an ve hadislerdeki yerleri değerlendirilmiş, buna müteakip ehl-i beytin Asr-ı Saadet ve Emeviler dönemindeki konumuna temas edilmiştir. Özellikle Emeviler döneminde ehl-i beyte karşı takınılan menfi tutuma işaret edilmiş ve bir istisna olarak Halife Ömer b. Abdülaziz'in peygamber soyuna hürmetinden bahsedilmiştir. Müellif giriş kısmında ayrıca nakib kelimesi ve türevlerinin mana ve kullanım alanlarına değinmiş ve daha sonra da nikabetin tam bir teşkilat olarak Abbasiler döneminde tesis edildiğini ifade etmiş; kendilerine

² Seyyid ve şerifler için bkz. Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler Ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

duyulan sevgi ve hürmet gereğince seyyid ve şeriflerin korunması, yaşeleri, müteseyyidliğin önlenmesi kısaca Hz. Peygamber soyundan gelenlerin idaresi amacıyla bu teşkilatın tesis edildiğini belirtmiştir.³ Abbasiler döneminde bu müessesenin tesisi, işleyişi ve teşkilatın başı olarak Nakibüleşraf'ın atama ve azilleri, kendilerinde aranan şartlar, maiyetindeki görevliler vb. gibi hususlar ana hatlarıyla ortaya konulmuş ve buna müteakiben teşkilatın diğer İslam devletlerindeki-Fatimiler, Eyyübiler, Memlûklüler, İlhanlılar, Anadolu Selçukluları⁴-mevcudiyetine ve işleyişine temas edilmiştir.⁵ Anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şeriflere duyulan hürmetin bir tezahürü olarak kurumun tesis edilme gayesi ve işleyiş tarzı genel olarak bütün İslam devletlerinde benzer özellikler taşımaktadır.

Müessesenin Osmanlı öncesi süreçteki gelişimi ortaya konulduktan sonra birinci bölümde, kurumun Osmanlı devletindeki kuruluş ve gelişme aşaması değerlendirilmiş ve Osmanlıların diğer İslam devletleri gibi ulemaya ve tarikat şeyhlerine olduğu gibi seyyid⁶ ve şeriflere de büyük bir sevgi-saygı ve hürmet gösterdikleri ve bunların ülkelerine yerleşmesine önem verdikleri ifade edilmiştir. Bilindiği

³ Hatta Abbasi halifesi Kaadir Biilah zamanında Nakibüleşraf bulunan Eş-Şerefü'r- Radi'nin, halifeye hitaben yazdığı bir şiirde, "Aramızda bir fark var ise o da sen halifesin ben değilim. Başka cihetlerden bir birimizden farkımız yok" dediği belirtilir. Pakalın, II, s. 647.

⁴ Abbasiler döneminde (XI. y.y.'ın ilk yarısı) dünya sahnesine çıkan ve bizzat Halife'yi himayesi altına alan Selçuklular döneminde de seyyid ve şeriflerin varlığına ve saygınlığına dair bilgilere sahibiz. Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., 4. Baskı, İstanbul, 1993, s. 317, Nitekim Selçuklu Devleti'nde Alparaslan ve Melikşah'a vezirlik yapan meşhur Nizamü'l- Mülk de, Siyasetnamesi'nde "elçilerin durumu"na dair verdiği malumatta, elçilerin sahip olması lazım olan liyakatleri sayarken, onların Seyyid ve Şerif olmalarına da temas eder. O'na göre "Eğer elçi Seyyid ve Şerfi olursa da iyi olur; çünkü, şerefi ve soyu dolayısıyla fazla saygı görürler ve ona fazla kötülük yapamazlar" demektedir. Bkz. Nizamülmülk, *Siyaset-Name*, haz. Mehmet A. Köymen, Kültür Bakanlığı yay., 2. Baskı, İstanbul, 1990, s. 125, Hindistan'da kurulmuş Türk devleti olan Delhi Türk Sultanlığı'nda da elçilerin seyyidlerden seçilmesine özen gösterilmekteydi. Kortel, S. Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat* (1206-1414), TTK yay., Ankara, 2006, s. 203, Adı geçen devlette, Şemseddin İltutmuş, Gıyaseddin Balaban, Alaaddin Halaci ve Firuz Şah Tuğluk gibi hükümdarların seyyidleri himaye ettikleri bilinmektedir. Hz. Peygamber soyundan gelen seyyidlerin başına "seyyid-i ecell" ya da "seyyidü's-sadat" adı verilmekteydi. A.g.e., s. 273.

⁵ Krş. İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I, Ircica, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s. 271, Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, TTK yay., Ankara, 1988, 161 vd.

⁶ D'ohsson, Hz. Fatıma soyundan gelenlerin, Osmanlılarda ister Haseni isterse Hüseyini olsun seyyid unvanıyla anıldıklarını belirtmektedir. Tableu General de L'Empire IV, s. 556'dan naklen Sarıcık, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibüleşraflık Müessesesi*, TTK yay., Ankara, 2003, s. 2.

üzere Anadolu'nun Türkleşmesi ile birlikte buraya gelen⁷ seyyid ve şeriflere büyük saygı gösterilmiş kamu hizmetlerinden muaf tutularak ellerine "berat" verilmişti. Vakıf mütevelliliği, zaviye tevliyeti gibi hizmetlerin verilmesinde bunlara öncelik tanınmış, rahat bir yaşam sürdürmeleri için ne mümkünse yapılmıştı. Bunların ellerinde "sidayet beratı" denilen ve Hz. Peygamber'in sülalesinden geldiklerini gösteren belgeleri vardı.⁸ Anadolu Selçuklularında seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutularak nesep kargaşasının önlenmesi, gelirlerinin temini ve ticari faaliyette bulunanlara vergi muafiyeti sağlanması gibi işleri yürüten görevlilerin varlığı bilinmektedir.

Sultan I. Murad'ın verdiği bir muafiyet beratı o dönemlerde Anadolu ve Rumeli'nde seyyidlerin varlığına işaret etmektedir. Bu tür beratların daha önce tanınmış olabileceği ihtimal dahilindedir. İlk Osmanlı kronik yazarlarından Aşıkpaşaoğlu da, Sultan I. Mehmed'in Mekke ve Medine yoksullarına çok mallar gönderdiğini ve "Peygamberin Medine'si yoksullarına mülkler" dahi vakfettiğini söyler. Aşıkpaşazade aynı yerde Sultan II. Murad'ın "Mekke ve Medine yoksullarına 3500 filori" gönderdiğini ve "bulunduğu şehirlerde her yıl 1000 filoriyi kendi mubarek eliyle seyyidlere" paylaştığını kaydetmektedir.⁹

Osmanlı devleti XIV. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklularına bağlı küçük bir aşiret iken hızlı bir şekilde gelişmiş ve kısa zamanda büyük bir devlet haline gelmiştir. Bu durum devletin sistemli bir şekilde müesseseseleşmesini de zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla ülkede yaşayan seyyid ve şeriflerin idaresi de nikabet müessesesinin tesisini gerektirmiştir.¹⁰ Şerif ve seyyidlerin resisi olan nakibüleşraf¹¹, Osmanlı ulema sınıfının başka bir üyesi idi. Yazar aynı bölümde bu kurumun hangi padişah zamanında tesis edildiği üzerinde durmuş ve kaynaklarda ekseriyetle Yıldırım Beyezid'e işaret edildiğini ifade

⁷ Türkiye'de bugün bile pek çok şehir, köy ve kasabanın "seyyid" isminden türetilmiş olduğu görülmektedir. Seyyidgazi, Seyyidömer, Seydişehir gibi. Mesela Erdoğan, Seydişehir'in kurucusu olan Seyyid Harun Veli'nin de bir "şerif" sülalesi olduğunu ifade eder. Erdoğan, M. Akif, "Seydişehir'deki Alaiyeliler: Ahmed Alai Ve Sülalesi", 6. Alanya Tarih Ve Kültür Semineri, C. III, (Alanya, 1996), s. 20.

⁸ Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, TTK yay., 2. Baskı, Ankara, 1997, s. 93.

⁹ Aşıkpaşaoğlu, *Tarih*, Atsız Neşri, Kültür Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara, 1970, s. 216.

¹⁰ Erdoğan'a göre Osmanlılar, hem peygamber soyundan gelenlere hürmet, hem de İran'a karşı üstünlük sağlamak amacıyla peygamber neslinden gelenlere sahip çıkmışlardır. Erdoğan, "Ahmed Alai Ve Sülalesi", s. 21.

¹¹ "Re'is-i kavm nakibül-eşraftır.", Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhisül-Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman*, (haz.) Sevim İlgürel, TTK yay., Ankara, 1998, s. 197, Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Ad yay., İstanbul, 1996, s. 125, Lybyer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, s. 189.

etmiştir. Bu padişah zamanında Bursa'ya gelen Seyyid Ali Natta-ki nesebinin Hz. Hüseyin'e dayandığı söylenir- Osmanlı devletinin ilk nakibüleşrafıdır. Dolayısıyla müessese Bayezid döneminde kurulmuş kabul edilir.¹² Bayezid zamanında 1400'de ilk defa Seyyid Ali Natta, seyyid ve şeriflerin işlerini tedvir etmekle görevlendirilmiş, ancak Ankara Savaşı'ndan sonra bu görev kesintiye uğramıştır. Seyyid Ali Natta Sultan II. Murad zamanında tekrar nakibüleşraf nasb edilmiş ise de kurum Fatih döneminde kaldırılmıştır.¹³

Müellif çalışmanın ikinci bölümünde, Fatih döneminde lağv edilmiş olan müessesenin II. Bayezid döneminde yeniden ihdas edildiğini belirtmektedir.¹⁴ II. Bayezid zamanında Seyyid Mahmud 1494'de nakibüleşraf unvanı ile seyyid ve şeriflerin başkanı tayin edilmiş, böylece Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam eden bir teşkilat kurulmuştur. Bu dönemde yeni nakibüleşraf atanmasının sebepleri irdelenmiş; özellikle bazı seyyid unvanı taşıyan gençlerin uygunsuz hareketleri nedeniyle bunların tedib edilmek zorunluluğu ve seyyidlik iddiasında bulunarak (teseyyüd) seyyid ve şeriflerin imtiyazlarından yararlanmak isteyenlerin sayıca artması karşısında sahte seyyidlerin (müteseyyid) belirlenerek imtiyazlarının elinden alınması başlıca amiller olmuştur.

Aynı bölümde kurumun tesisine müteakib sırasıyla nakibüleşrafta bulunması gereken vasıflar ile bunların görevleri ve maaşları incelenmiş ve kendilerine ait Arapça, Farsça ve Türkçe siyaset hüccetlerinden örneklere yer verilerek konu desteklenmiştir. Yine seyyidlerin askeri sınıf içerisinde kabul edilmeleri ve özellikle vergilerden

¹² Hammer meşhur eserinin birinci cildinde bu bilgiyi verirse de (I, s. 277), ikinci ciltte, d'ohsson'dan naklen kurumun I. Mehmed döneminde te'sis edildiğini belirtir. Bkz. II, s. 430.

¹³ Hammer, II, s. 430, Sarıcık bu hususta, "Nikabet makamının hali kalması sebebi şimdilik izahı mümkün olmayan bir husus ise de, bu, seyyidlere menfi bir tavır alınmasından dolayı olmasa gerektir." demektedir. Sarıcık, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴ Kurumun tesis ve tekamülünü Hazerfen Efendi şöyle özetler: "Bu Devlet-i Aliyye'de Yıldırım Han zamanına gelince Sadat-ı ekreme zabıt ta'yin olunmayup, Aşık Çelebi'nin cediti Seyyid Ali Natta Emir Sultan ile Bursa'ya geldikte, sadata nazır tayin olunmuş idi. Anlar intikal eyledikte, oğlu Zeynelabidin Efendi, Sultan Murad-ı Sani ve asr-ı Mehemed Hani'de mazhar-ı i'zaz u celala olup anlardan sonra mansıb-ı mezbur nice zaman hali kalup, Emir Muhlis Mahmud Efendi, ev'ail-i asr-ı Bayezid Hani'de, Arap ve Acem seyahatin eyleyüp karn-ı tasi' evailinde Rum'a geldüğü esnada, seyyid namında bazı ah-dastan na-şayeste vaz' sudur tayin olunmuş idi. Diyar-ı Arab'da nakibül- eşraf lakabı mezburun ma'lumu olmağla menşuruna yazdırup, ibtida 25 akça vazife tayin oldu." Telhis'de Mahmud Efendi'den itibaren bu makama gelen nakibül- eşrafların isimleri ve görev süreleri de kayıttır. Bkz. *Telhisü'l- Beyan.*, s. 195.

muafiyetlerine¹⁵ temas edilmiş; siyaset hüccetleri, kanunnameler ve tapu tahrir defterlerinden örnekler verilerek vergi muafiyeti hususiyeti açıklığa kavuşturulmuştur. Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı devletinde de seyyidlerin ekonomik geçimlerine dair bazı tedbirlerin (vergi muafiyeti, maaş tahsisi, vakıf tesisi gibi) alındığı belirtilmiştir. Daha sonra seyyidlerin diğer unsurlardan ayırt edilmesi düşüncesiyle giyim kuşamlarında kullandıkları renge temas edilmiş ve Osmanlılarda da asrı saadetten itibaren yaygın bir kullanım alanı bulan yeşil renginin benimsendiği ifade edilmiştir.¹⁶

Üçüncü bölümde ise müessesenin işleyişi incelenmiş; nakibüleşrafların tayin ve azlleri, yetki ve görevleri ile maiyetindeki görevliler, maaşları ve teşrifattaki yerleri ortaya konulmuştur. Nakibül-eşraflık makamı, genel olarak ulema sınıfının üst düzeyine yükselmiş ve sadattan olan kimselere veriliyordu. Burada ilk nakibüleşrafların tayin usulü ve teşrifat kaidelerine dair yeterli malumata sahip olmadığımızı belirtmek gerektir. Ancak bunlar gerçek sadattan yani Peygamber soyundan gelme ve alim, fazıl şahsiyetler olup görevlerinde de ömür boyu kalmışlardır. Ayrıca bazı nakibüleşrafların bu görevden sonra kazasker ve şeyhülislam olarak atandıkları hatta nakibüleşraflıkla birlikte kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevini bir arada yürüttüklerine dair örneklerle rastlandığı da ifade edilmiştir.

İlk nakibüleşrafların ömür boyu görev almalarına karşın zamanla bunların da çeşitli sebeplerle görevlerinden alındıkları görülmüştür. Nakibüleşrafların görevden ayrılma sebepleri ölüm ya da hastalık olduğu gibi azl ve sürgün, görevden feragat ve infisal ya da başka bir göreve (mesela şeyhülislamlığa) atanma şeklinde olmuştur.

Bu bölümde incelenen diğer bir husus nakibüleşrafların görevleri ve maiyetindeki görevlilerdir. Osmanlı devletinde nakibüleşrafların kendi konaklarında daireleri olur ve maiyetinde hizmet eden adamlar bulunurdu. Nakibüleşrafların başlıca görevleri seyyidliği sabit olanlara hüccetlerini vermek ve sahte seyyidlerle mücadele etmektir. Daha önce de ifade edildiği gibi kurumun tesisindeki temel gayelerden biri de bu idi. Nakibüleşrafların başlıca görevleri özellikle müteseyyidlerin (seyyidlik iddiasında bulunanlar), seyyidlerin imkan ve imtiyazlarından istifadesini engellemek ve Hz. Muhammed'in (AS) soyundan geldiklerine ilişkin ellerinde belgeleri bulunan seyyid ve şeriflere tanın-

¹⁵ Mesela Karamanoğulları döneminde Seydişehir'de bulunan Seyyid Ahmet Alai ve sülalesinin vergilerden muaf tutulduğu hatta, Fatih Mehmet, II. Bayezid ve Kanuni Süleyman dönemlerinde de bu muafiyetin devam ettiğine, "Rusumun ürfiyye aşarı şer'iyye, ovasız takaüdü örfiyyeden mafiyet için" ellerinde muafnameleri olduğunua dair belgeler mevcuttur. Bkz. Erdoğan, a.g.m., s. 19-21.

¹⁶ D'ohsson, M. de M., *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf Ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 108, Hammer, IV, s. 1128, Thevenot, Jean, *1655-1656' da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 141, Ricaut, a.g.e., s. 125.

mış olan ayrıcalıkları korumaktı. Nakibüleşraf, seyyid ve şeriflerin işlerine bakmak, neseblerini kaydetmek, doğum ve ölümlerini deftere geçirmek¹⁷, onları kötü girişimlerden ya da menfi işlere girmekten alıkoymak, haklarını korumak, sülaleden olan kadınların küfvü olmayanlarla evlenmelerine mani olmak vb. görevleri de haizdiler.¹⁸

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in ailesine yapılacak bir hürmetsizliğin kendisine yapılmış olacağı yollu bir hadisi¹⁹, bütün İslam devletlerinde seyyid ve şeriflerin hürmet görmesi ve çevreden gelecek kötülüklerin önlenmesine neden olmuştur. Diğer taraftan suçu sabit olanların da cezalandırılması nakibüleşrafın eliyle gerçekleştirilirdi. Cezalandırılması gereken şerifler nakabet dairesinde hapsolunarak öteki halk tabakasından ayrılmışlardır.²⁰ Lybyer de, "*Seyyidlerin kendi mahkemelerine nakibüleşraf başkanlık eder ve sultandan sonra bütün seyyidler üzerinde despotik bir otoriteye sahip olurdu. Sultan seyyidlerden birinin cezalandırılmasını buyurduğunda, bu hükmü nakibüleşraf infaz ederdi.*"²¹ Seyyid ve şeriflerin kanunlara aykırı tutum ve davranışları ya da suç işlemeleri karşısında, bunlar İstanbul'da nakibüleşraf taşrada ise nakibüleşraf kaymakamları tarafından yargılanır ve cezalandırılırlardı. Yöneticiler ve kadılar bu işlere karışmazlardı. Kantemir'e²² göre ise bunlar da tüm öteki

¹⁷ "Şecere-i Tayyibe" adı verilen bu defterlerde, peygamber soyundan geldiklerini belgeleyen soy kütükleriyle birlikte buldukları şehir, siyadet ve şerafet silsilesi, evladı, ahval ve ahlakı, ikametgahı, görevi ve durumu kayıtlı idi. Çadircı, *a.g.e.*, s. 93, Ricaut, *a.g.e.*, s. 125, Thevenot, *a.g.e.*, s. 83, de, Hazarfen Hüseyin Efendi "*Defter-i kadimleri, secere-i tayyibe derler. Anda mevcud olmayanı ihrac etmek gerek.*" demektedir. Bkz. *Telhisü'l-Beyan.*, s. 273-4.

¹⁸ Pakalın, II, s. 647, 19 Şaban 1039/3 Nisan 1630'da çıkan bir fırtınanın Kabe'deki Beyt-i Mukerremi su altında bırakması üzerine Nakibüleşraf Seyyid Mehmed Efendi, mukaddes mahallin duvarlarını tamirle vazifelendirilmişti. Hammer, V, 1371.

¹⁹ "Kim Hasan ve Hüseyin'i severse şüphesiz beni sevmiş olur, kim bu ikisine buğzederse bana buğzetmiş olur.", Sarıcık, *a.g.e.*, s. 12.

²⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, I-II, haz. Neşet Çağatay, TTK yay., Ankara, 1992, s. 126.

²¹ Lybyer, *a.g.e.*, s. 190, Krş. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 167.

²² Kantemir, I, s. 190'da da ilginç bir kayıt geçmektedir. "Bu ailede görülmeye değer bir şey var ki, bunu kanıtlayacak delil olmasaydı inanılmaz sanılırdı. Bu da emirlerin kırk yaşına kadar çok ağır başlı olmaları ve ayrıca derin bilgi ve basiret sahibi olmalarıydı. Fakat kırkını geçtikten sonra ise çökmeye başladıkları ve tümüyle aptallaşmasalar yahut ahmaklaşmasalar bile, bunların akıllarında herhangi bir hafiflik veya bir sersemlik görülmektedir. Türkler, bu olayı bir Tanrısal esinleme kabul etmekte ve bu emirlerin doğuştan fakirliklerine, kökenlerindeki kutsallığa vermektedirler. Bununla beraber bunlardan herhangi birine, vurgulayarak deli diye hitap edildiği zaman "emir soyudur" atasözünü kullanırlar. Sanki "işte bir deli" der gibi.", Thevenot ise, "Bu şerifler kendilerinin fazilet sahibi kimseler olduklarına ve şiddetli bir ateşe atılırlarsa, oradan bir şey olmadan çıkacaklarına halkı inandırmaktadırlar." demektedir, Bkz. *1655-1656'da Türkiye*, s. 83.

bireyler gibi aynı kadıların huzuruna çıkmak zorundadırlar ancak bunlar, nakibüleşraf diye adlandırılan başlarından başka hiç kimse hatta padişah tarafından bile cezalandırılmazlardı. Diğer taraftan nakibüleşraf da bunlar arasında mutlak hakim olmasına karşın, emirlere hiçbir surette hakaret etmez ve halk arasında idam ettirmezdi. Cezalandırma dayak, el kesme, haps hatta idam şeklinde olabildiği gibi başlarındaki yeşil sarığın alınması şeklinde de icra edilmekteydi.

Başkentte ve öteki şehirlerde nakibüleşraf emrinde memurlar ve katipler kadrosu vardı. Bunlar başta nakibüleşraf kaymakamları olmak üzere alemdar, nakibüleşraf çavuşları vb. idi. Nakibüleşraf kaymakamlarının ataması, genellikle bir yıllık süre için nakibüleşrafın sadrazama telhisi ile gerçekleştirilirdi. Nakibüleşraflar taşrada, kaymakamları vasıtasıyla bütün seyyid ve şeriflerin isimlerini kapsayan defterleri tutarlardı.

Ricaud'da geçen bir kayıtda²³, "alemdar" adı verilen bir görevliden bahsedilmektedir. "Bu, emrilerin ikinci subayıdır ve padişah halk arasında bir törene katıldığında Peygamber'in yeşil sancağını yaşımak hakkı ona aittir. Bu insanlar her türlü mevkiye gelebilirler, esircilik haricinde ticaretle uğraşanları yok gibidir. İçlerinde sefahata düşkün olanları, erkek çocuklara meyledenleri çoktur." Bizzat seferlere iştirak eden nakibüleşraf, kendisi İstanbul'da kaldığı zaman ise yerine kendisini temsilen "alemdar"ı gönderir, ordunun uğurlanması ve karşılanması törenlerine de eşlik ederdi. Nakibüleşraf çavuşları ise suçu tespit edilen seyyidlerin cezalandırılması ve özellikle mütesseyyidlerin teftiş ve kontrolü ve cealandırılması ile görevliyidiler.

Nakibüleşraflık zamanla Osmanlı teşrifatında önemli bir yer edinmiştir.²⁴ Nakibüleşrafın nüfuzu teşrifat usullerine de yansımıştır; padişahın cülusu, bayram tebrikleri²⁵, sancak-ı şerif merasimleri, mevlit merasimi, hırka-i saadet ziyareti gibi durumlarda en önde bulunurlardı. Lybyer'in aktardığına göre nakibüleşraf, din kurumunda ikinci önemli kişiydi ve bayram törenlerinde müftiden bile önde

²³ Ricaud, *a.g.e.*, s. 125, Sarıcık, *a.g.e.*, s. 146 vd.

²⁴ Sultan Süleyman İmam Nakibüleşraf'a çok saygılıydı ve yanından hiç ayırmazdı. Bkz. Kantemir, II, s. 115.

²⁵ "Bayram günü de padişah taht-ı hümayuna gelip oturdukta alkışlanır. Bu sırada mehter de çalmaya başlar ve ilk önce nakibüleşraf etek öper. Nakibüleşrafın rütbesi ne olursa olsun, etek öpme sırasında padişah ayağa kalkar ve alkışlanır. Nakibüleşraf dua edip gider.", Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre Ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*, Açıklamalarla Sadeleştiren Yavuz Ercan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979, s. 58-9 vd., Mesela III. Selim'in cülusunda böyle olmuştur. *a.g.e.*, s. 107.

yer alırdı.²⁶ Bazı padişahların nakibüleşraf eliyle kılıç kuşandığını da burada belirtmek gerekir.²⁷ Bunun dışında duası makbul (müstecab-üd-da've) sayıldıkları için duaların çoğunu nakibüleşraflar yaparlardı.²⁸ Nakibüleşraflık makamında en uzun süre kalan Taşkendi Muharrem Efendi²⁹, nesebinin sıhhatine dayanarak kendini diğer ulemeden üstün saymış, yani Peygamber soyundan gelişinin müslümanlar nazarındaki ehemmiyetine güvenerek Osmanlı ilmiye teşkilatının başı sayılan meşihat makamını bile kendisinden geri telakki etmiştir. Ancak XVII. yüzyıl sonlarından itibaren nakibüleşraf tayinlerinin şeyhülislama bırakılmasıyla bu makamlarla ilgili resmi muameleler de şeyhülislamlığın sorumluluk sahasına dahil edilmiştir.³⁰ Zaten Telhis'de de geçtiğine göre nakibüleşraf ilmiye sınıfı içinde şeyhülislam ve kadıaskerden altta iken ancak padişah hocalarının üstüne geçebilirdi.³¹

Üçüncü bölümde son olarak nakibül'eşrafların maaşlarına temas edilmiştir. Nakibül'eşrafların maaşları, buldukları ilmi rütbeye göre değişmekteydi Nakibüleşrafların ilk zamanlarda devlet hazinesinden yevmiyeleri yirmi beş akça olup, şeyhülislamlarla neredeyse aynı maaşa sahiptiler. Bu miktar daha sonra artarak XVI. asır sonlarında yetmiş beş akçaya çıkarılmıştır. İleriki dönemlerde bu miktar daha da artırılmıştır.³² Müellif son olarak kısa bir değerlendirme yaparak çalışmasını tamamlamıştır.

Türkiye'de ve dünyada Osmanlı müesseseleri üzerine yapılan araştırmalarda son dönemlerde belirgin bir yoğunluk gözlemlenmek-

²⁶ Lybyer, *a.g.e.*, s. 190, Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi (Medeniyet Tarihi)*, II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1998, s. 151, Esad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime*, s. 59 vd.

²⁷ Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2000, s. 183, Öztuna, II, s. 151, Mesela Sultan Osman, II. Ahmed, III. Ahmed, I. Mahmut, Abdülmecid, II. Mahmud, nakibüleşraf eliyle kılıç kuşanmıştı. Pakalın II, s. 259-260, III. Ahmed, I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'e şeyhülislam ile nakibüleşrafın bereberce, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmut ve Abdülmecid'e ise nakibüleşrafın kılıç kuşatmıştır. Bkz. Buzpinar, "Nakibüleşraf", s. 323-4.

²⁸ Pakalın II, s. 648, Sarıcık, *a.g.m.*, s. 390.

²⁹ Hazarfen Hüseyin Efendi'ye göre, "Molla Taşkendi Muharrem Efendi dokuz yüz birde nakib olup, dokuz yüz kırk birde vefat eyledi.", *Telhisü'l-Beyan...*, s. 195.

³⁰ Akgündüz, Murat, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, Beyan yay., İstanbul, 2002, s. 157.

³¹ *Telhisü'l-Beyan...*, s. 201-2, Ancak III. Selim'in cülusu sırasında nakibüleşrafın Kazaskerlerden üstte olduğu Esad Efendi'de kaydedilmektedir. Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 108.

³² *Telhisü'l-Beyan...*, s. 195, Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 166, Pakalın'a bakılırsa 1908'e kadar maaşı 1000 kuruşu geçmeyen nakibüleşrafın, ondan sonra aylığı 5000 kuruşa çıkarılmıştır. Pakalın, II, s. 648.

tedir. Özellikle üniversiteler bünyesinde yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları ile bu yöndeki girişimlerde ciddi bir mesafe alınmıştır. Tahlilini yaptığımız bu eser de söz konusu girişimlerin bir ürünüdür. Gerçekten de bu zamana kadar birkaç istisna olmak üzere Nakibüleşraflık Müessesesi üzerine müstakil ve geniş kapsamlı bir çalışma yapılmamıştı. Türk Tarih Kurumu'nca basımı gerçekleştirilen bu eser şüphesiz bu alandaki önemli bir açığı kapatmış görülmekte ve nakibüleşraflık müessesesini bütün yönleriyle inceleyen tek eser olma özelliği taşımaktadır. Şu halde eserin, bu konuda yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olacağı aşikardır.